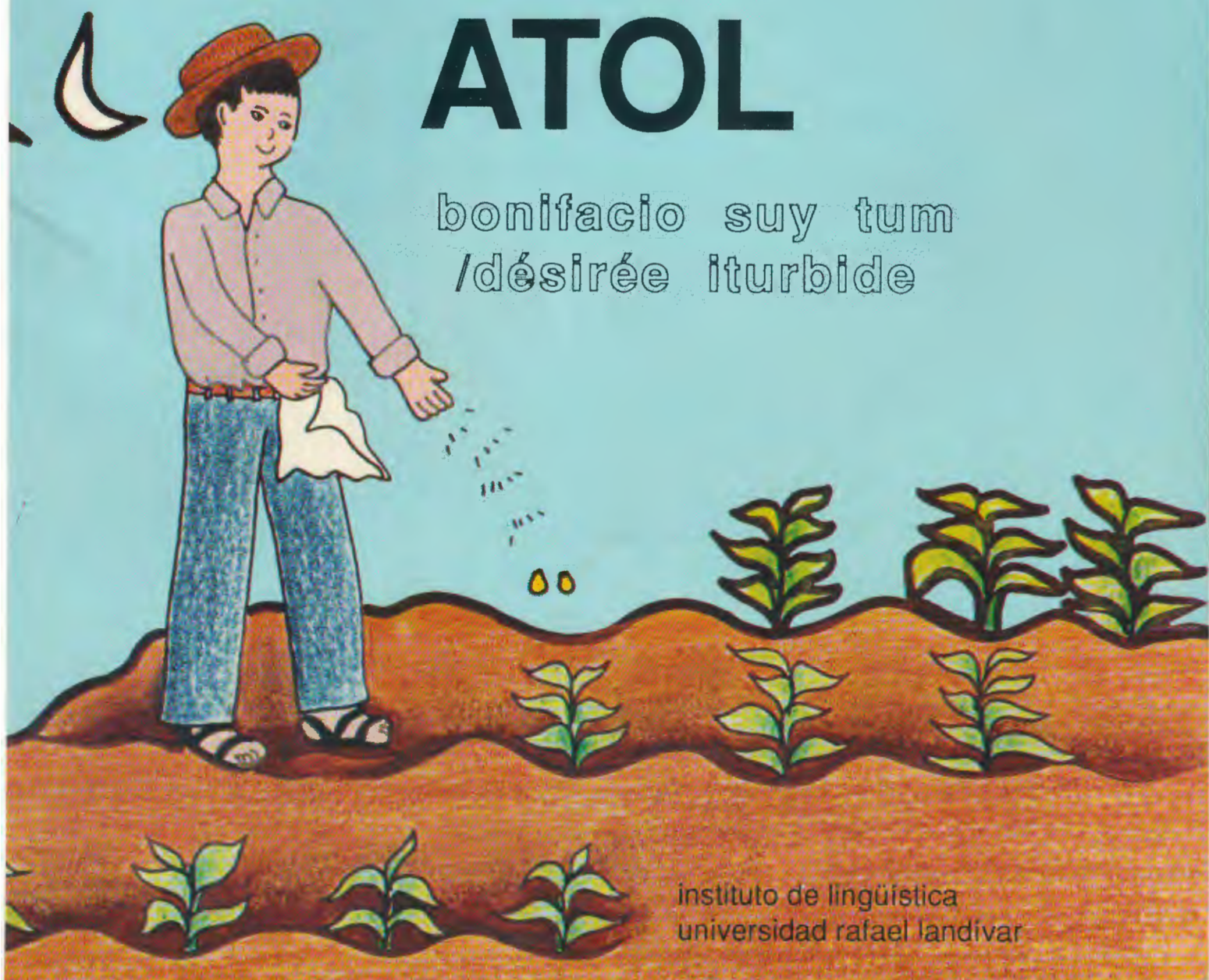

RI UKOCHIJ RI ALÄJ ATOL

bonifacio suy tum
/désirée iturbide

instituto de lingüística
universidad rafael landívar

RI UKOCHIJ

texto: bonifacio suy tum

ilustraciones: désirée iturbide

RI ALÄJ ATOL

universidad rafael landívar
instituto de lingüística
guatemala, 1990

JUB'EQ' UTZIBALIL WE WUJ

Le je'likataq ch'ob'oj xuq le je'likataq chol tz'ib', ri kitiköm, kawexäm käm ri eqawl', eqajolom chkech ri ekikotz'l'jal ekixuma'lli; are jün sipan'ik n'im ub'antajik pa wä' we qa'amaq' Guatemala. Jün jastäq ri nim ub'antajik, cher tajin kaq'awach'ix kumäl ri a'jsaqa taq k'oxomanelab xuq a'jjuch' a'jxaq are chi kakib'än salowël taq chak.

Chema pa taq k'u wä' we q'ij kamik ri', ri solowël chak b'anöm chr'ij taq le ojër taq ch'ob'oj xuqe le ojër taq chol tz'ib', sib'aläj n'im tob'anäq wï. Ma xkowin'ik xujäq jün b'ë, are chi wä' we nimaläj eta'mab'al ri', utz käya chi chkech ri emi'al, k'ajol pa taq ri tijob'äl ib'.

Are chi xa jewä, käb'an kowinem cher le ak'al, mi'al k'ajol; ma kutäs ta rib' chr'ij ri qas uwokaj xuq chr'ij taq le jastäq le nima'q taq ub'antaji pa le ramaq'. Are chi kaya'b'ex uch'oq'äb' ri chak, ri majim chr'ij le tijon'ik pa ke'ëb' ch'ab'äl; chkech ri ak'alab' mayab' pa wä' we amaq' Guatemala. Xjaqatäj chi k'u utz'ib'ax'ik jalajüj taq xuj ch'ik ri xkib'ina'aj: "Ojër taq ch'ob'oj, Ojër taq tzijob'en'ik rech amaq' Guatemala". Wä' we jalajüj täq wuj ri', k'o ch'ob'oj, k'o tzijob'en'ik xuq k'o b'ix chpam, ri kichi'm k'an taq ri eqat'at qanan pa wä' we amaq' Guatemala. Kariqatäq k'üt pa ke'ëb' ch'ab'äl, pa kich'ab'al winäq mayab' xuq pa kaxlän tzij. Ri choman'ik apamoq chr'ij utz'ib'ax'ik taq wä, we wuj ri'm are käban uk'utik xuq uchokonsab'exik pa taq ri ja rech tijobäl kük ak'alab'. Ma xuq xa k'u ne rumäl wä', we wuj ri' xmuch utza'm pa kajib' tanaj, ma are nu k'u tzij ri ujunab'il ri reta'mab'al xuq uch'ab'äl ri ak'al.

We unuk'umax'ik we wuj ri' xtzi'rik, xa malyox chech ri utob'anik ri Agencia para el Desarrollo Internacional de los Estados Unidos, cher sib'aläj n'im ri utob'anik xuya'ö. Rumäl wä' sib'aläj kojmaltyoxin chkech ri a're'.

Colección "Lirica y narrativa tradicional de Guatemala", 30

Serie K'iche', 3. Segundo nivel

Directora de la colección: *Guillermina Herrera Peña*

Directora de recopilación: *Julia Becker Richards*

Editor: *Moris Polanco Barrera*

Recopilación y transcripción: *Bonifacio Suy Tum*

Ilustración: *Désirée Iturbide*

Diagramación: *Margarita Ramírez*

Levantado de texto: *Carlos Rodríguez*

© 1990 Universidad Rafael Landívar, Guatemala

RI UTIJÖJ ANIM RI IMÜL RUK' RI XPËQ.

Jun xpëq tajin ketzijön rük' jun imül pataq ri q'ayes ri xpëq xub'ij che ri imül:

Rajawaxik in kab'an le wech ma in we pa ulew, we pa jä' kink'oji' wī xäq si kinq'i' wī, le ät ma we kattitz' pa jä' xäq si katkamik. Ri imül xub'ij:

- Xane rajawaxik in kab'an le wech, ma in innim chawäch at, k'o nuje', k'o nuxkin, xuqe' k'o wanim. At ma xäq alacha' katb'inik mäj aje' kürayij xuq mäj ne axkin xäq at jun su'r, we kinb'än chawe chanim kink'äq wib' chawij katkamla'. Ri xpëq xuxi'j rib' xub'ij:

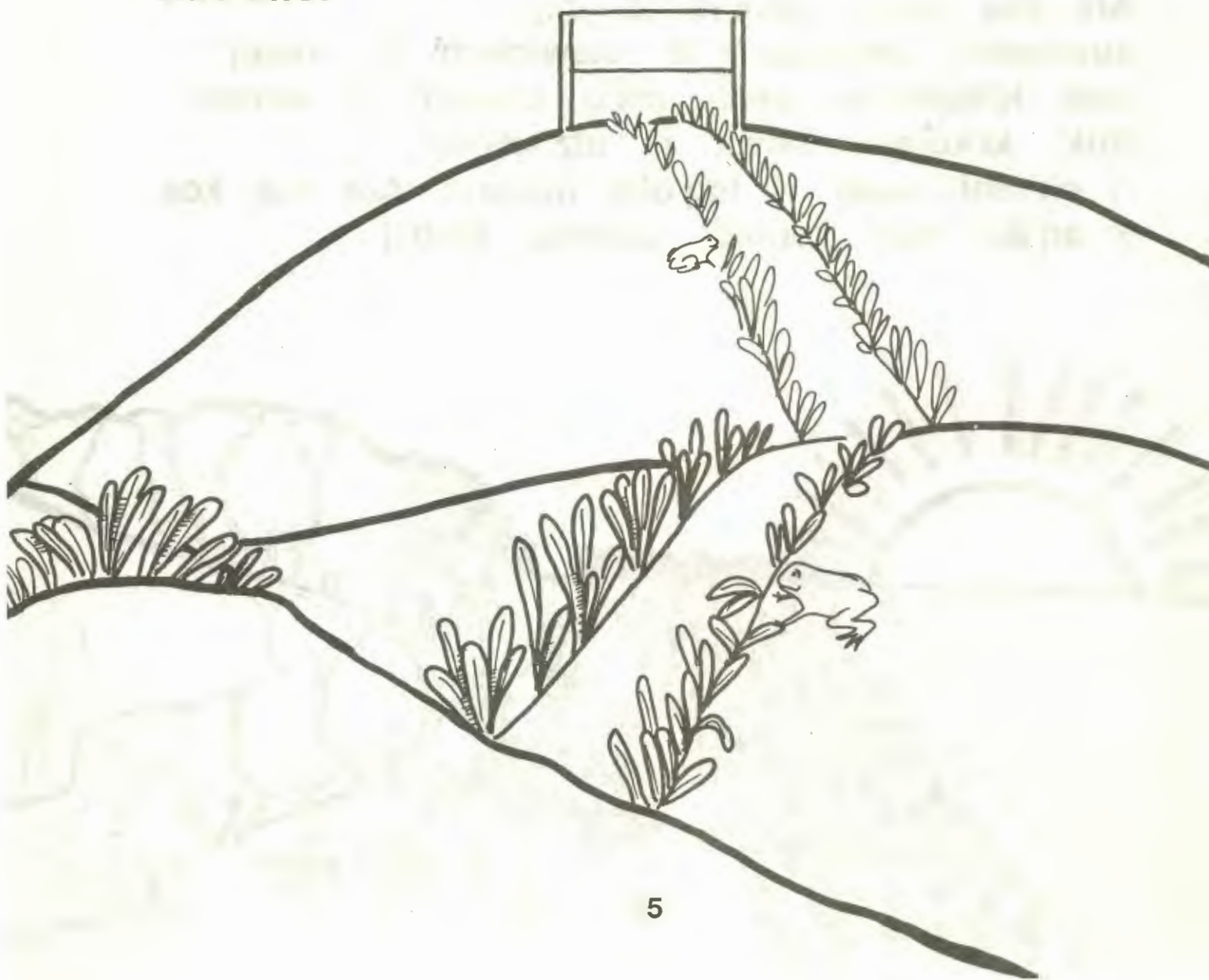
- Utz b'a rî; chema are chi qas kaq'alajinik rajawaxik kaqab'än jun tijo anim jachin ri kach'akanik are rî' kataqän chwe'q Kab'ij - xchä'.

Ri xpëq xumulila k'u ri erach-'il xuta toq'ob' chkë are chi kato'ik. Xub'ij chke chi kakilem kib' chuchï' ri b'ë jawije' kab'an wi ri tijo anim.

Xkimajij k'u ri anim, ri imül aninaq kaxk'ayajik xb'ek are k'u ri xpeq xäq jün xtak'i' wi kanoq, ri imül kaka'ylöb' kan chrij karilö chi terën ri xpëq chrij; chema xa are nïk'aj ri kilemöm kib' chuchï' ri b'ë ri katajïn kexk'anïk eteren chrij.

Xopon ri imül k'a te karilö tak'al chi ri xpëq chlä' sib'aläj xumeyö xuq xsach uk'u'x are taq xrilö; chema ri xpëq xch'akan che ri imül ma rük' ta uchoq'ab' xane xa rumäl ri kawachil xub'anö.

✓XÖK AQ'ÄB' NUJUYUB', NUTAQ'AJ

Loq'oläj nujuyub', nutaq'aj;
loq'oläj nutz'aq, nuk'axtun
jawije' walaxik, jawije' nuk'iyik
jawije' xinwil wi ri nab'e q'ij, nab'e säq
jawije' kak'aqan wi nab'ë le uk'aqanëm le q'ij
chi q'ij chiq'ij
jawije' katze'tzöt wi rok'owik le ik'
ronojel täq aq'äb'.

Are taq kinwil ub'e'ik le q'ij,
kuchaple'j juk'uk'em le utewtotëm le kaqiq'
utzil ki'kotemäl wech ink'o chwäch ri wo'ch.
Rük' ki'kotem kinwil ri utz'ajlinem,
ri ch'umil puwi' ri loq'oläj nuxoral. Are taq kok
le aq'äb' rük' ronojel wanima kinb'ij:

- Xök aq'äb' nujuyub' nutaq'aj.

- Xök aq'äb' nujuyub', nuk'ache'laj
- kincha' are taq kinwil le nujuyub' kasach
kan pa le q'equ'mal, rük' ronojël wanimä
kinb'ij:

- Xök aq'äb' nujuyub' nutaq'aj xök
aq'äb' Uk'u'x kaj Uk'u'x ulew tz'aqol Bitol.

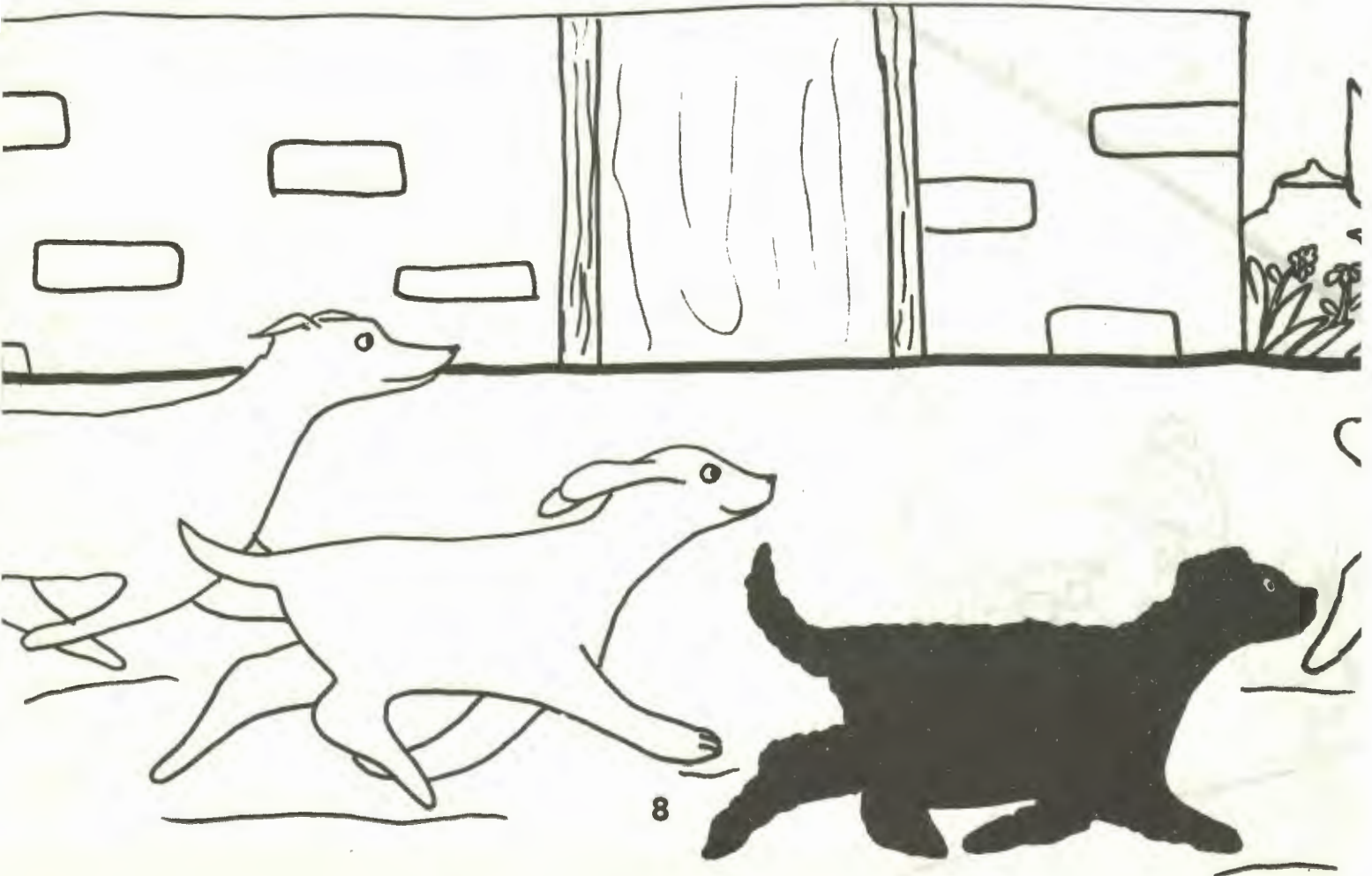

✓ RI MOYA TZ'Ī'

Ju sin tz'ĭ' ri xa sin moy pi'n kaka'y ri sin rij, Sib'alāj sin je'lik ma saq xuqe' q'eq ri rij. Sib'alāj ketz'an kūk' ri nik'āj chik chi tz'ĭ', pineta xa sin moy, xuqe k'u ri enik'āj chik chi tz'ĭ' xuq si ke'tz'an rük'.

K'o k'u jun, ri Sib'alāj tyo'w kunä' chech ri sin moya tz'ĭ' jewä' xub'ij:

- Xäq ma ch'äp awib' chqaxo'l moyalāj tz'ĭ' ma k'u utz katzuküj jün awach-'il kajunamatäj imoyi'l ruk'. Ri sin tz'ĭ' ma ku ta ta rech wä' sisin kuch'äp karib' kūk' chech etz'anem.

Ri jün itzelaläj tz'ï' karilö chi jewä' kub'an ri Sin moya tz'ï'. Xuchomaj kub'an jün lajab' chech.

Xuchaple'j uk'otik jün nimaläj jül, nïm xuxulub'a'. Xk'ototäj rumal tek'uri' xuchaple'j etz'anem rük' ri Sin moy 'kutzuküj kuk'amb'ëj la re ri sin moy are chi kätzaq b'i pa ri jül. Ri moya tz'ï' kuyakb'ej kitze' ri erach-'il xuk'aq b'i rib' pa uk'u'x ri are' chrij jün rach tz'ï' keqaja wï, k'o k'u jün xaq'o'l chla' xa chpam xeqaja wï, are k'u ri etzelaläj tz'ï' rük' tyo'b'äl upan kukamsäj rib' chech tze'; chrij b'enaq are taq xmajtaj b'ik are xtzaq b'i pa ri nima jül.

Matam k'üt xkowinik xresaj la rib' chpam.

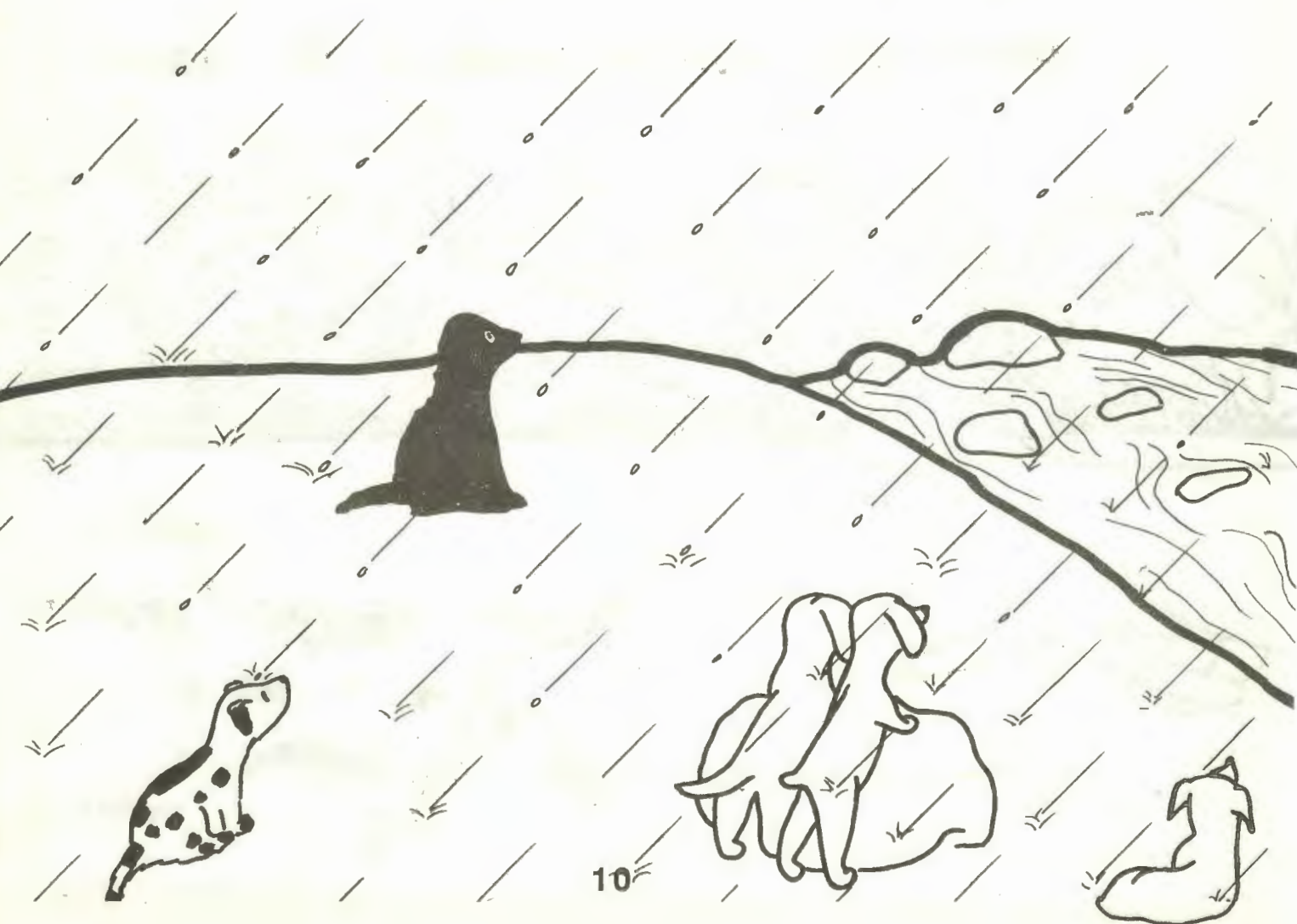

Ri itzelaläj tz'ï' xa xch'it chech ri utyo'j ku'x
chrij ri moya tz'ï', are chi karesaj uk'ixib'al
xub'ij chi chkech ri erach tz'ï':

- Utz la' makojetz'an ta chï', jo k'a chrïj le
b'inël jä' jela', chla' are Sib'aläj utz na chech
etz'anem.

Utz la' xecha ri nik'äj chik xeb'ek; xaq k'u
utukël ri moya tz'ï' xkanaj kanoq.

Chrij ri jä' chik ek'o wï are taq xuräq uchi'
ri moya tz'ï' xub'ij:

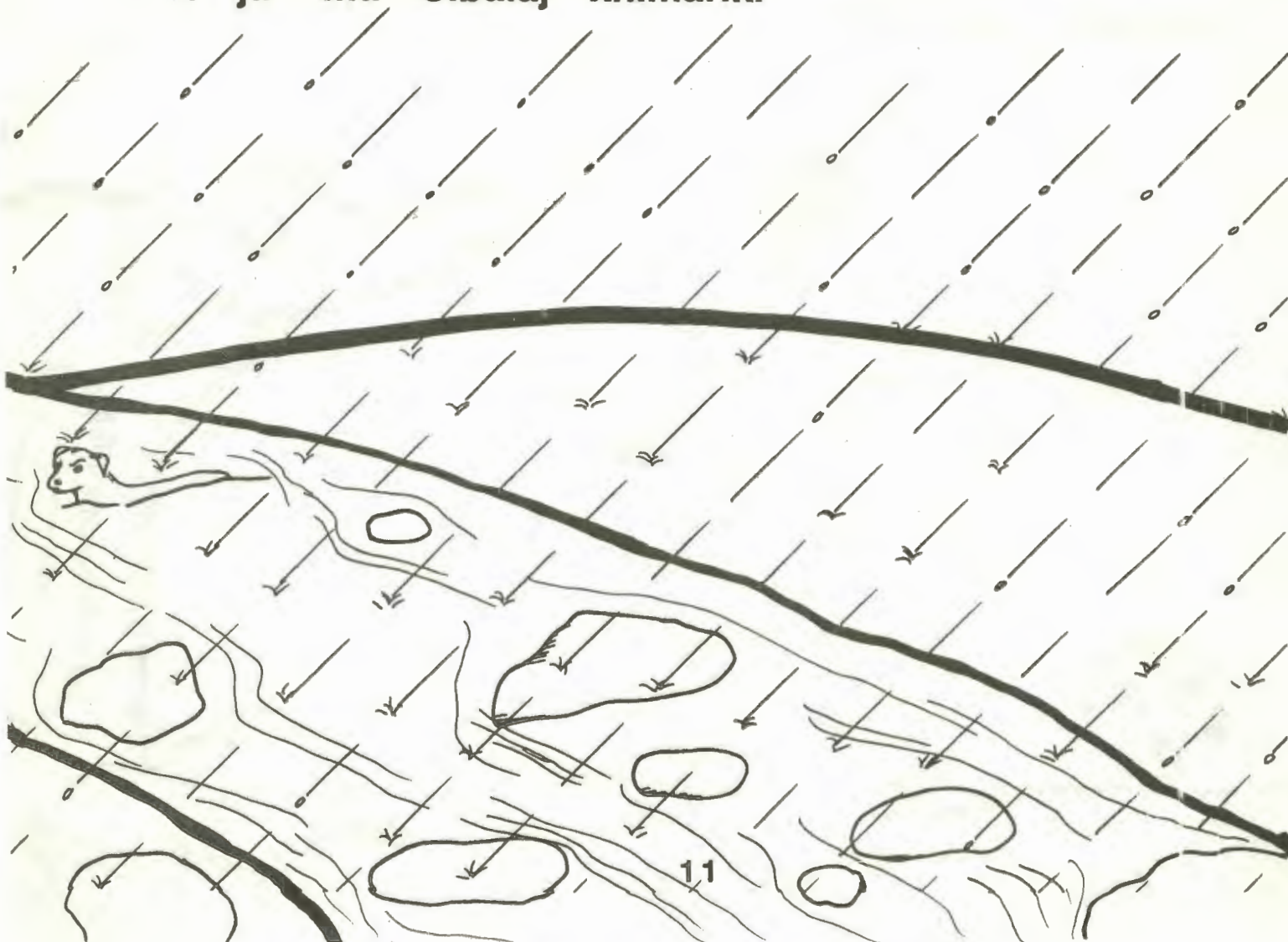

- Ichixtzalija loq!, kurayij kaqaj jäb';
ichixtzalija loq.! Ri nik'äj chi tz'i' xkita wä'
xkib'ij:

- Utz lä' chojtzalijöq are k'äx tzij kaqaj jäb'
- xecha'.

Ri itzelaläj tz'i' rük' royowal xub'ij: ma ki
tata rech lä' jün moy le, kixoyo' chojetz'anöq;
chema xetzalij k'u ri nikaj. Xaq k'u si are chi'
xqaj ri jäb'.

K'a matam xkowin ri itzelaläj tz'i' xq'ax Pa
ri jä' ma Sibaläj xnimarik.

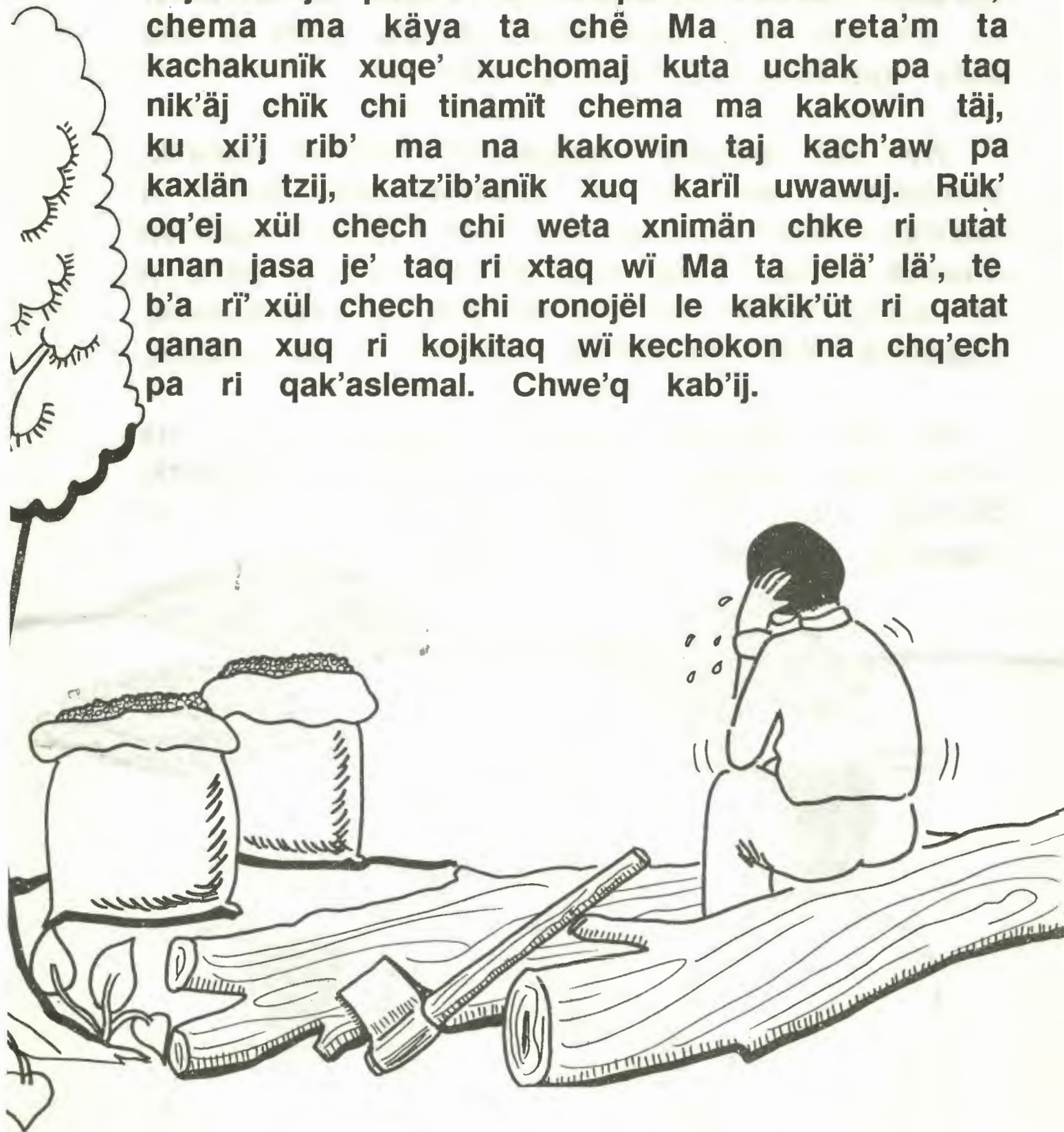
RI NIMANĪK

Ri nimanĭk chkech ri qatat qanan sib'alāj je'likna ma kabixĭk chi ek'o juk'ulāj wināq k'o jun kalk'u'al alāj alā ri kätäq pa chak, ma karāj täj. Kätäq pa si' xuq Ma karāj täj, käya utaqkil, xa ku'yāj ri utat unan.

Xuq k'i mul kätäq pa tijob'al xuq xäq si ma xräj tawĭ. Ri ak'al xk'iyĭk chema xäq pa etz'anem xkĭn taq ja. Ri ak'al xk'iyik xül k'ajöl alā xäq je wi ri uno'jib'al ma k'extajnaq ta wĭ ri alā xuchomaj kak'uli'k xutzuküj jun re ri alĭ tek'uri' xek'uli'k.

Ri alä xrilö chi rajawaxik kutzuq ri rixoqil xuchomaj, kutik rab'ix chema ma kakowinta täj ma na reta'm ta katiko'nijik xuq kachakunik. Xrilö chi rajawaxik usi' ri rixoqil xuchomaj kujäl urajil pineta xa chapanik kub'än chwäch; chema ma käya ta chë Ma na reta'm ta kachakunik xuqe' xuchomaj kuta uchak pa taq nik'äj chik chi tinamit chema ma kakowin täj, ku xi'j rib' ma na kakowin taj kach'aw pa kaxlän tzij, katz'ib'anik xuq karil uwawuj. Rük' oq'ej xül chech chi weta xnimän chke ri utät unan jasa je' taq ri xtaq wï Ma ta jelä' lä', te b'a rï' xül chech chi ronojel le kakik'üt ri qatat qanan xuq ri kojkitaq wï kechokon na chq'ech pa ri qak'aslemal. Chwe'q kab'ij.

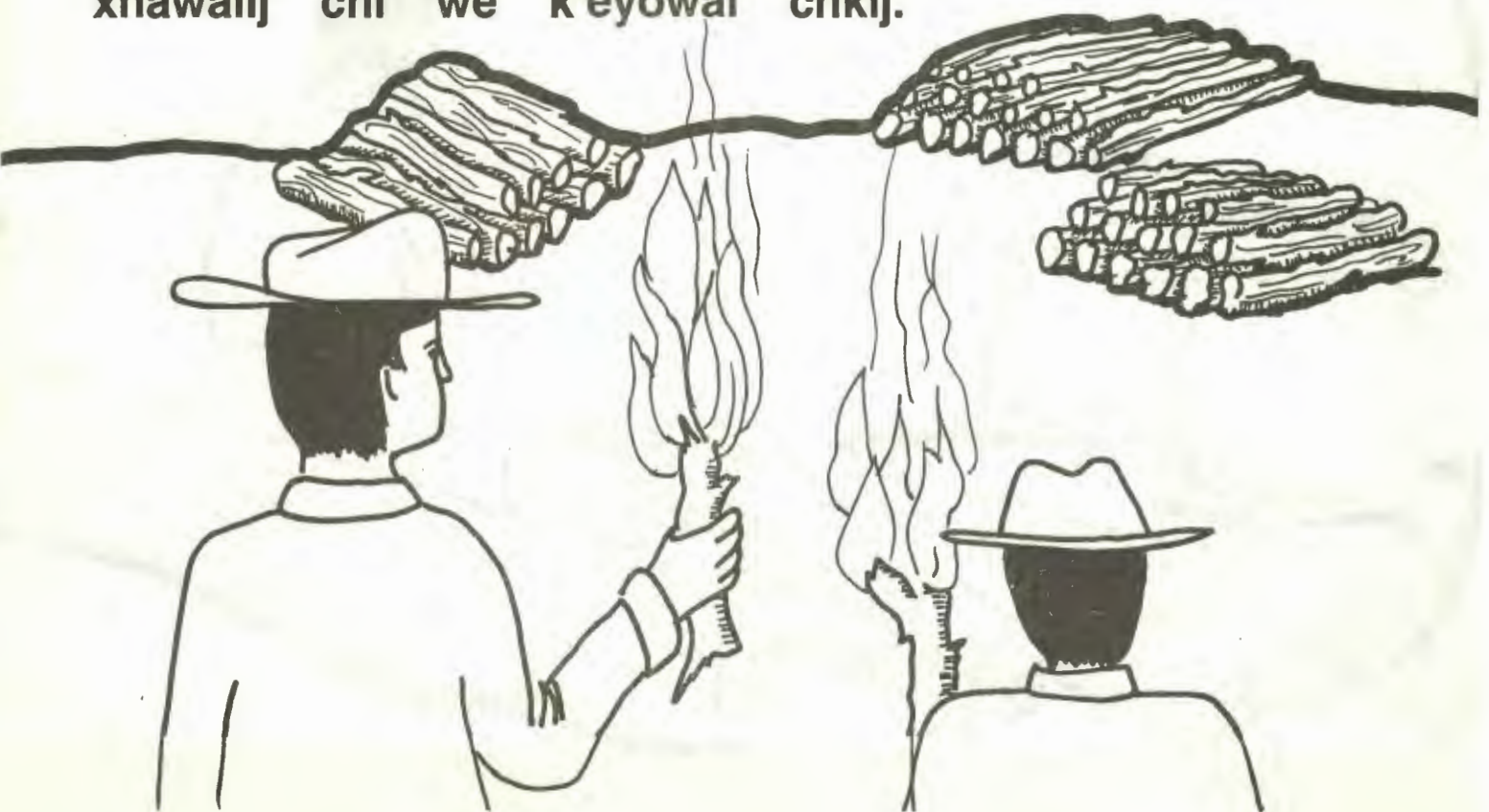

RI RUK'Ä' RI MASAT XOK SI'

Chuchi' ka taq ri k'ache'laj Sib'aläj k'i ri si' tunulik, chema ek'o ke'ëb' achijab' cher ruk' tyo'b'al kik'u'x xkiporöj kän ri si'. Ri ajq'e ri si' are taq xrilö xk'a'narik, xa k'u chkij ri sin asi's xuq'ab'äj wi; utat ri aläj alu'.

We sin loq'oläj ajupaja ri' Sib'aläj xo'q'ik, xeb'isonik; ma xa ne kak'ilöq' sin kixim ri kakitijo, k'o ri xuq xa Sin chak kakib'an chwäch ri Sin kixim kakitijö. Are k'u ri ajq'e ri Si' xub'ij chkë chi xäq si a're wi xeb'anowik, rajawaxik k'üt kakitzalila uk'axel ri si' aninäq.

Ri alu' Sib'aläj kub'isöj uwäch ri utat ma xane chwi' nimaril kub'an chech ri kitzuqik, Sib'aläj kuriq k'äx chech kilik k'a te k'u ri xnawalij chi we k'eyowal chkij.

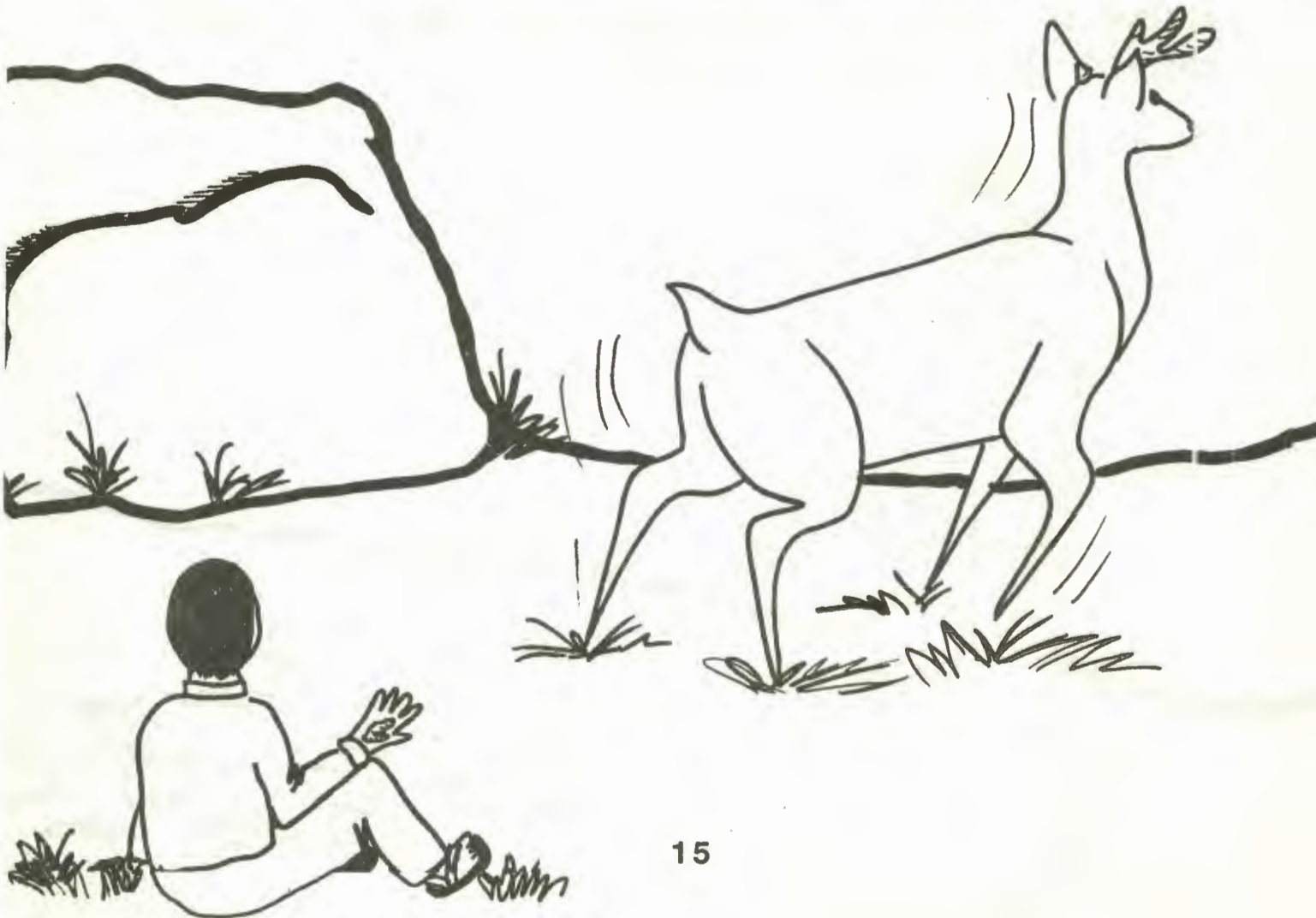
Ri alu' xub'ij:

- Are Sib'aläj utz wä' weta mata ink'o in, malä' b'ä' lë' ma kinkowin taj kinya jün toqob' chech ri nutat. Kinb'än uk'axël le si', jampa kinb'an lä' ma Sib'aläj jün k'i chi eqa'n. Sib'aläj k'u xretzela'j q'an rib'.

Kab'isanik xb'ek xqaj qaj pa ri b'eya' k'ate karil jün masat tajin kawä' pa le raxaläj q'ayes.

Ri alu' xtak'i'k xub'ij:

- Utz re lä' le jün masat, ma mäj ch'a'oj, maj

k'eyowal la' kape chrij; le qe'oj lë' ma xaq
jalum q'ab'am kape chqij.

Kinchäpna, kinpilö, tek'uri' kink'ayij, are k'u
le rajil kinch'akö kinloq' uk'axel le si' chech -
xchä'.

Nojimal, nojimal xqib' koq xaq'an puwi' jün
ab'äj tek'uri' jün tzij xuk'äq la rib' chrij ri
masat.

K'a chech ri ruk'a' ri masat xeqaja wï, xxeki'
k'u chech ri ruk'ä'; rük' k'u uk'aqik rib' ri
masat jelä', xtz'oqotz'ob' kän ri ruk'ä'. Ri alu'
xjupujub' kän pa ulew xäq xew ruk'ä' ri masat
xkowin kän chech xresaj.

Kajamäm sin uwa'l uwäch xqaj loq, xwa'lijik xub'ij chech ri masat pa uchomanik:

- Masat, xew tane at ri' xab'än jün toq'ob' chqech, ma k'u kawilö, ojriqol k'äx tek'uri' nīm kaq'ab'äx chqij kamik, iitzelaläj Masat! - xcha'.

Ri alu' xb'ek xerila' jawije' xporöx wi ri Si'. Näj xt'uyi' chlä' xuchaple'j uwaq'ixik ri ruk'ä' ri masat tek'uri' xuk'äq b'i pataq le q'ayes xub'ij:

- iitzelaläj masat! ¿Jas che ma xab'än ta jün toq'ob' chwech? - xchä'. Tek'uri' xtzalij löq, xül chwaro'ch xrilö xaq je wi, b'is k'o ri utat.

Che ukab' q'ij aq'anöq ri tat si's xub'ij:

- Alu', jo wük' pa juyüb' keqamuchu uk'axël le si' kaq'ab'äx chqij - xchä'.

- Utz lä' tat - xcha ri aläj alu' chech ri utat.

Xo'ponik k'ate kakilö tunül chi uk'axel ri si'. Xäq k'u si jawije' xtukix wi ri ruk'ä' ri masat rumal ri alu' xäq si chla' tunül chwi ri si'. Ri ruk'a' ri masat xok si'. Ri alu' k'äx k'u xuna' ranimä xuyäj ri masat, aninäq xkisik'ijna ju sin ajq'ij tek'uri' xemaltyoxin chech ri juyub', taq'aj; rumal chi ma xekowin ta chik xkil uwäch ri Masat.

RI MEBA' ACHĪ.

K'o jün nimalāj xajoj xqasāx pa ri tinamīt rumal jun achī.

Sik'ub'alāj ek'i ri xo'pön pa ri nab'e q'ij xekib'ij chi ko'k a're' pa ri xajoj, che ri ukab' q'ij aq'anöq xäq k'u si xmajix ri nukuj. K'o k'u ju sin achī ri sitzij wi chi sin meb'a', xuch'äp rib' pa ri xajoj; māj k'u kuma wi ri ikuchub'al ri kamol patäq jutäq tij nukuj.

Are taq keqaja ri jutäq tij nukuj ri erach-'il kakilö chi sitzij wi chi sin meb'a' sib'alāj kexuruxüt chrij, kakiyoq'ö, jewä' kakibij chech:

- We chqaköj ri qatz'yaq, ri awech ät kakojö sib'alāj karepröt na rī', katz'ajlin na rī' chi qab'aq'wäch jächa le utün le q'ij are ützt lä' we ta ma ta katxojow chī' ma are k'äx kachüp qab'aq'wäch.

Xuqe ri atzam kakojö noj xäq stäq läj jujün pajb'al rī' xäq si kojch'ikik rī' köjb'ek - Kecha chech. Are kakilö che simāj kuma wi ri sin achī.

Are taq xa wuqub'ix chik koksäx ri atz'yäq, ri achī sib'alāj kab'isonik xuq koq'ik xb'e pa ri k'ache'laj che umolik usi' sib'alāj oq'ej kub'anö

t'uyül chuxë' jün che' are täq k'ate karil ju sin
nīm achī xopön rük' xub'ij che:

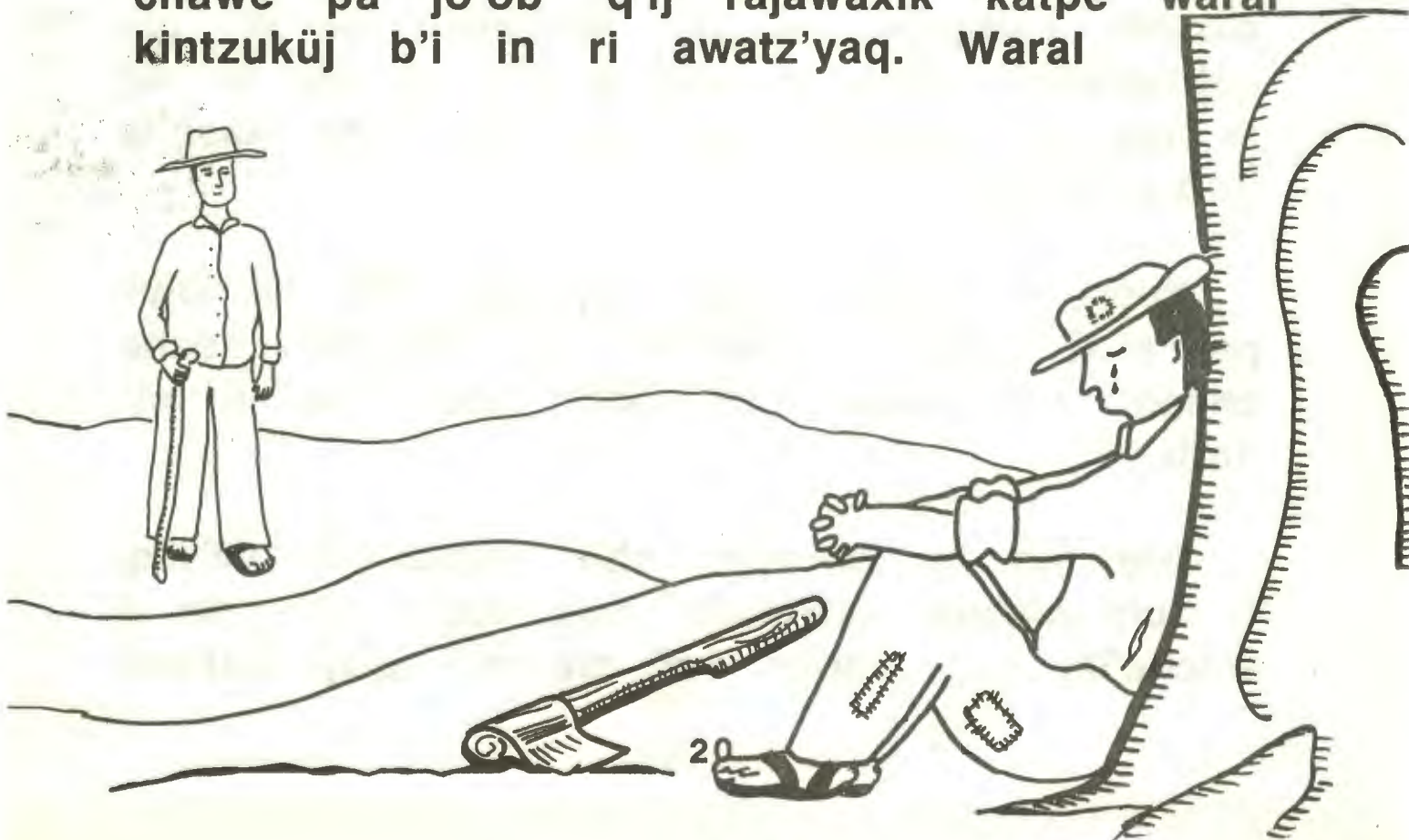
- Jas kawoq'ej nuk'ajol?

Ri achī xub'ij:

- Are kinwoq'ej xinök pa jun xajoj māj k'u
kink'ama wi ri watzyaq ri kinkojö, te k'uri' xa
wuqub'ix chik koksaxik xuq rajil tzam māj
kink'ama wī, are k'u ri ewach-'il sib'alāj
kinkiyoq'ö ma keta'm lä' chi māj kinkama wī
- xcha ri achī.

Ri nīm achī xub'ij:

- Jasche kasach ak'u'x? xäq xew kinb'ij
chawë pa jo'öb' q'ij rajawaxik katpe waral
kintzuküj b'i in ri awatz'yaq. Waral

chuxe' wä' we sin juwi' che' ri' kaqariq wi qib'.
Kuchäx ri achï. Sik'ub'aläj kaki'kot chïk xtzalij
chwaro'ch. Che urö' q'ij k'u aq'anöq, aq'äb'
xwa'lijik xb'enlöb' pa ri' ri kolb'äl jawijë' ri
xb'ix wi chech. Xopönik xuchaple'j chi b'is
oq'ej ma karilö mäj ri nïm achï, la qas tzij lo
ri k'o ri achï xak'ate' matzïj taj kacha' t'uyl
chuxë' ri che'.

Oq'ej qas kub'anö are taq xopön chi ri sin
ri'j achï chwäch.

Ri nima achï maj k'u k'ï tzij xub'ij xane xäq
si are xujachala kan ri xajb'äl chech ri achï
xub'ij:

- Le yoq'b'al awë kib'anöm ri awach-il xäq
k'u si are wi keb'antajöq xäq xew la' k'o ma
b'ij wi chi waral xulak'ama wi ri axajb'al,
xb'i'taj rumal xujach ri xajb'al pistäl pa ju sin
koxtar, tek'uri' xujach chi kan ri jo'öb' lame't
tzam rachi'läm ri sin pajb'äl rë. Xb'ix k'u chë
xäq katzir upatan kutzalij kanöq.

Are taq xuriq ri q'ij rech ri xajoj ri erach-il
ri meb'a achï xkib'ij:

- Ütz lä' are qekak'ama ri jun loq, kaq'il nà
la k'o lo jun uxajb'al xuriqö xuq lo k'o lo
utzam kukojo, kamik wä' kachup qab'aq'wäch

rumal ri atzyaq, kamik wä' kaqachob'ob'ej tzam
ri sib'aläj k'o nä - xechä'.

Ketze'nik xo'pon ruk' ri achï xkimajij ri xajoj
k'ate kakilö xel ri achï loq noj sitzij wi chi
katz'ajlinik, maj chi k'u jun kaxojöw chke rumal
emeyik ri tajin kakilö. Are taq xök ri tzam
noj sitzij wi chi xäq jujün xkitijo
xäq si xkichaple'j
ch'ikiklobem, xepuqik xuq
xäq si jun q'ij ri' ma
xkiq'i'täj xexojowik.

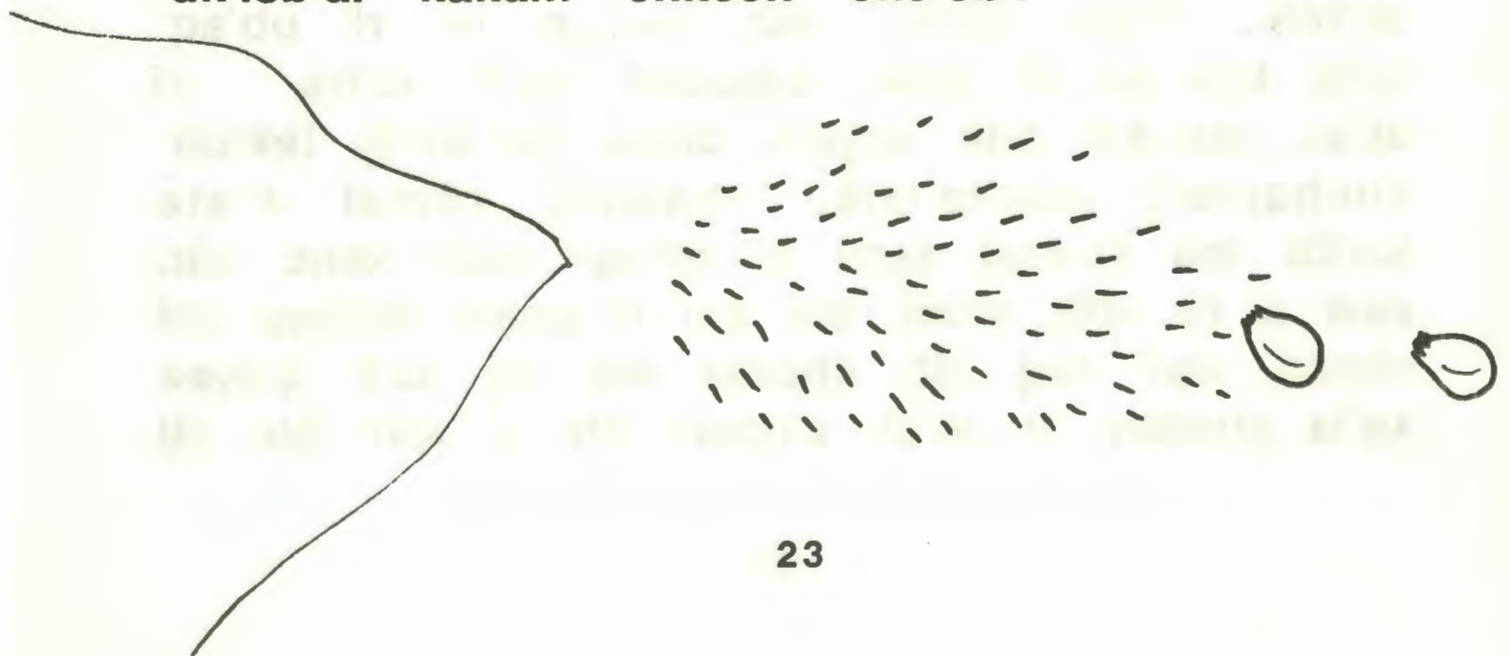
✓ “RI UKOCHIJ RI ALÄJ ATOL”

Kab'ixik chi pa ju sin läj wokäj ja k'o pa ju sin katz'inowik chi k'olb'äl, jawije' ek'o wi juk'uläj winäq chi'l ju sin läj kalk'u'al atol ub'ina'am.

Wä' we ajupaja rī' k'a ek'as ri kati't xuqe ri kimam.

Wä' we ajupaja rī' jacha nik'äj chik chi ajupaja ma keta'mäm ta uwäch ri ixim xuqe ri ab'ix, ri kiwa kakitij ronojel taq q'ij xa ichaj ri k'iynäq pa taq ri juyüb' xuqe uwäch taq che' ri utz ketijowik.

Ri kati't xuqe ri kimam mojo'qa chekamöq k'o k'u ju sin atz'yäq kiwonto'yim tek'uri' kiximom, xkiya kän chech ri aläj atol chema xkib'ij chech chi ma kukir tana rī' ri atz'yäq xane k'ate kukirö we muqutal chi oxib' q'ij ri uk'isb'äl kakäm chkech eke'ëb'.

Are k'u nab'ë xkäm ri kimam. Xub'ij k'u ri ati't chech ri aläj atol:

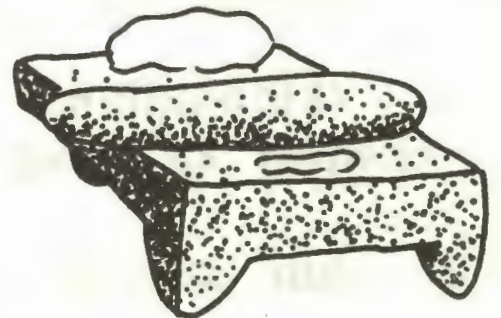
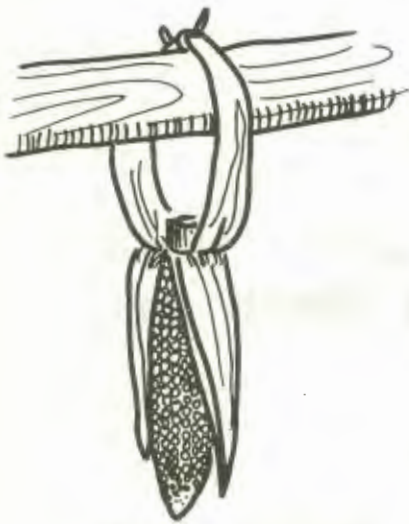
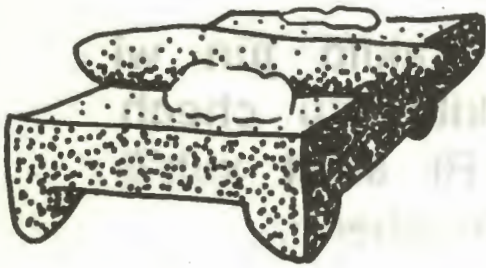
- Uwi' numam, kinb'ij chawech; le k'o pa le atz'yäq in lä' intzukunaq chwi' tz'onoj, chwi' mejlem xukulem, chwi' k'äx lä' nuriqom, ma b'än k'u k'äx chech; xane qas chawila Suk'ulik chech. Ma na rech ta le amam lä' maj k'u qas reta'm rī' ri are' chech, xa k'u xinch'ob' chi in la' chech - xcha ri ati't chech ri aläj atol. Xaq k'u chi ke'ëb' oxib' ik' rī' xkäm chi ri ati't.

Oxib' q'ija rī' kamnäq, are taq ri aläj atol xukir ri atz'yäq k'ate karilö jün ub'aq' tulül k'o chpam.

Xb'enlob' chrij ri ja, xuk'amala apan jün che'; xuk'ot jün jül tek'urī' xutik kän ri ijä' chpam. Ronojel q'ij k'üt kusak'ajäj uja'xik'.

Xb'e ke'ëb' oxib' ik' mäj kab'os la ri ijä' löq. Ri aläj atol xqi'taj che uja'xik xuchaple'j uk'otik. K'ate karilo xäq uwäch wi ri ub'aq' tulül k'o pa ri ulew. ¿Jasche wa'? - xcha ri ak'al, xuk'am b'ik xuya'a chwa jün ab'äj tek'urī' xuchaple'j uwotz'ixik, xpaxitäj rumal k'ate karilö ma tz'aqat tach ri ub'aq' tulül xane xäq xew ri rij chik k'olik are k'u ri upam nojnaq chi chech uwi' täq jäl; chema wä' xa tz'il q'ayes xe'la chwäch ri ak'al. Chpam chi ri uwi' täq jäl

k'o chi stäq läj ke'ëb' ijä' pistäl chpam, ke'eb' ub'aq'wäch ixim k'o chpam, chema ri ak'al ma reta'm täj chi we ixim wä', xuqe' we wä wä' we ijä' ri'. Kaki'kotik xuk'amala chu b'i jün uche' xutika chi chrij ri ja.

K'a te b'a ri' xk'ly ri rijä', xuch'uqula ri rij
chech che' are chi mäj kilowik ma xuq na
ub'im ta chkech ri utat unan chi k'o utiko'n.

Are taq xe'nimaroq ke'ëb' choma'qa taq
ab'ix xub'anö öx öx reqa'n. Tek'u ri' xub'ij
chkech ri utat unan.

Ri utat unan, xqaj kimayij ma kakilö jün wi
chi tiko'n, ma keta'm ta uwäch. Xkita k'u chech
ri ak'al jawije' xuk'am wi ri rijä'. Ri ak'al xub'ij
k'üt chi are ri rati't yo'wnäq kän chech.

Xkike'j jun ri äj, xkituk pa ju sin xa'r sib'aläj
utz chech q'or.

Xkib'öl jun sib'aläj Utz katijowik.

Xkichaqijsaj, tek'uri' xkitzäk oxib', xke'x
chwäch ka', xlej pa xot; Sib'aläj utz chech wä.

Jun xkik'olö xok kijä'.

Ma na keta'm taj jas ub'l' xäq si qanan xuq
qati't xecha chech, ma are ri kati't sipanäq
kanöq. Rumal k'u lä' kamik ek'i keb'in qati't,
qanan, chech le ixim.

Pa wä' we wuj ri', kariqatäj je'likataq ch'ob'oj kech kăn ri aqati't qamam, cher sib'alaj utz kaketa'maj ri ak'alab' ri kimajim chi utijoxik kib' chech ri qas kich'ab'äl, cher are le ch'ab'äl K'iche'.

Ub'ina'am chi jutaq lë' chi ch'ob'oj chik:

Ri chaqab'alä utiw

(nivel 1)

Ri jo'öb tzü

(nivel 1)

Ri u'q'ojom ri juyüb'

(nivel 2)

Kich'ob'oj kăn eqati't qamam

(nivel 3)

